

ЕМОЦІЙНИЙ ФАКТОР ВИНИКНЕННЯ КОНОТАТИВНИХ ЗНАЧЕНЬ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ

А. М. Барабуля

Статья посвящена рассмотрению эмоционального фактора возникновения коннотативных значений лексических единиц, а также определению его национальных особенностей в украинском, русском и английском языках.

Ключевые слова: коннотация, эмоция, оценка, экспрессия

Статья посвящена разгляду емоційного фактору виникнення конотативних значень лексичних одиниць, а також визначенню його національних особливостей в українській, російській та англійській мовах.

Ключові слова: конотація, емоція, оцінка, експресія

The article is devoted to the examination of the emotive factor of the appearance connotative meanings of lexical units and to the determination its national peculiarities in Ukrainian, Russian and English.

Key words: connotation, emotion, evaluation, expression

Метою статті є розгляд емоційного вектору процесу виникнення конотативних значень лексичних одиниць, а також порівняльний опис національних особливостей оцінної та експресивної складових конотацій в українській, російській та англійській мовах.

Наукова проблематика статті пов'язана із проблемою точної передачі експресивної наповненості конотацій у практиці перекладу та у контексті фундаментального опанування іноземних мов.

Актуальність. Проблемі розгляду конотативного значення слів приділяється останнім часом багато уваги. Це зумовлюється тим, що дослідження конотацій є невід'ємною частиною процесу поглибленого опанування мовами. Т.Г. Винокур та Ю.М. Скребнев розглядають конотацію як “стилістичне значення”, пов'язуючи його із емоційним забарвленням. Д.М. Шмельов виділяв у конотації, перш за все, “емоційне нашарування”, “експресійне забарвлення”, Л.А. Новіков – “емотивне значення”, В.І. Шаховський – “емотив”.

Подібні твердження дозволяють дійти висновку, що емоції як фактор чуттєвості та переживань у людській психіці поруч з асоціаціями також є впливовими на процес утворення конотацій. Маються на увазі емоційна, експресивна та, деякою мірою, оцінна складова. Цей процес зумовлюється тим, що “емоції та оцінки відіграють настільки важливу роль у житті людини та суспільства, що вони стають однією з форм віддзеркалення дійсності” [1, с. 80].

“Певні емоційно-експресивні, оцінні і т.п. обертони як структурний компонент лексичного значення формуються на основі того сталого зв'язку у свідомості людини, що говорить, поняття у цілому та того чи іншого почуття, оцінки, волевиявного реагування, що асоціюється з ним” [2, с. 103].

Г. Штерн навіть радив шукати джерела емотивного значення, називаючи його “другорядним”, поза межами трикутника “суб’єкт – референт – слово”, вважаючи, що, “оскільки емотивний елемент відповідає суб’єктивному ставленню, джерела слід шукати у ставленні людини, що говорить або слухає до співрозмовника або до зовнішніх фактів чи обставин” [3, с. 39].

Емотивні смисли рухливо і варіативно відбиваються у лексичній семантиці у формі таких феноменів, як експресія, модальність, емоція тощо. Основою єдиної моделі опису багатоманітності емотивної лексики може служити емоційна складова конотації, що бере участь у маніфестації емоцій у семантиці слова.

За твердженням Ю. Найди, “емотивні значення виразів базуються на відношеннях семантичної одиниці до емотивних відгуків учасників у комунікативному акті” [4, с. 28], а значить, будь-яка лексема у певному контексті може здобути конотацію, навіть не очікувано.

Базові ідентифікатори емотивної лексики – поняття про почуття та найменування емоцій – передають загальну ідею лексичного поля – ідею почуття, емоції як особливої психічної реальності. Саме вони формують лексичне поле, в якому емоції відображаються “засобами різних рівнів мови, в тому числі лексичного, який є не лише пов'язаним із виявленням емоційно-оцінного ставлення відправника мовлення, але й направленим на утворення у слухача емоційного резонансу” [5, с. 10].

Якщо враховувати лексичну маніфестацію емотивних смислів, то можна відзначити, що вершину ієрархії посідають семантичні протиставлення “любов – неприязнь”, “радість – горе”. Ця семантична опозиція має універсальний характер, оскільки входить до набору основних семантичних протиставлень, що мають для народів світу універсальний характер. Однак не завадить врахувати, що емотивні смисли, що відображають основні людські емоції, є універсальними, а їхня лексична маніфестація, що має різний ступінь глибини та конкретизує їх у різних аспектах, має національну специфіку.

Вихідні емотивні смисли із розряду універсальних і складають основний каркас психологічного складу особистості. Цей каркас обростає безліччю деталізованих нюансів. Уявлення людини про багатоманітність емотивних нюансів відбиваються у внутрішній лексичній конкретизації за рахунок різних диференційних

ознак, адже емоції мають “своєрідну можливість проникнення всього синхронного розумового змісту, а це означає, що ставлення до співрозмовника допускає вплив уявлення про референта та одночасне забарвлення значення слова” [3, с. 59].

Конотативно-емотивні смисли лежать у площині емоційного самовираження мовця, оголення його емоційного стану та емоційного ставлення до навколишньої реальності. Лексика з подібними смислами демонструє двонаправленість процесу номінації: усередину (самовираження людини, що говорить) та у навколишній світ (емоційна оцінка його). Асоціативно-образні уявлення та емоційні оцінки та реакції, що мотивуються ними, і утворюють психолінгвістичну основу емотивної складової конотації. Подібні види конотативної інформації “утворюють фундамент для емотивного компоненту конотації як результуючого, верхового компоненту, що являє собою “згортку” емоційного та оцінного ставлення до означеного, що виникає на базі образної асоціації та має безпосередній вихід до комунікації” [6, с. 8]. І лише за умови, що “у свідомості мовленнєвого колективу відбувається зсув у розумінні конкретної референтної співвіднесеності слова (тобто його основного значення) у бік цих конотацій, що асоціюються із даним референтом, у структурі лексичного значення також на перший план поступово висувається емоційний обертон, звільняючись рамок свого значення-основи, автономізуючись та перетворюючись на самостійну мовну одиницю” [2, с. 103].

У ході міжкультурної комунікації “спосіб інтерпретації людьми своїх власних емоцій залежить, принаймні деякою мірою, від лексичної сітки координат, яку надає їм рідна мова” [7, с. 18]. Цим твердженням доводиться необхідність урахування емотивного контексту при перекладі слів з яскраво вираженою конотацією. Так, наприклад, англійське слово *teen-ager*, яке позначає підлітків і не має вираженої емоційної, а лише образну асоціацію і то – з внутрішньою формою слова (числівники від 13 до 19 в англійській мові закінчуються на *-teen*), при первинній інтерпретації в російській мові було перекладено як “-надцятилетний”, що породжувало, внаслідок незвичайності внутрішньої форми, вже і емоційну конотацію. Додамо лише, що форма не прижилась у мові, а поступилася слову *тинейджер*, яке збереглося як в російській, так і в українській мовах словом з конотацією іронії на протигагу нейтральним словам *підліток, подросток*.

У процесі аналізу слів з виділеною емоційною складовою слід відрізнити їх від слів, де емоційне наповнення є ядром значення, а не співзначенням. Адже емоції можуть передаватися не лише мімікою, інтонацією чи певними вербальними сигналами, а ще й шляхом додатку власного ставлення до реального референта буття у семантичне поле лексеми, паралельно з передаванням інформації.

В.М. Харченко виділяє у сфері реалізації конотем з вираженою емоційною складовою 2 групи слів. До першої групи відносяться слова, емоційність яких закладена у певних афіксах:

Таблиця 1

Смислове навантаження афіксу	Реалізація в українській мові	Реалізація в російській мові	Реалізація в англійській мові
Меліоративне	<i>друзяка, котик, жіночка, голубонька, чолов'яга, мамуня, синочок</i>	<i>работяга, личико, красотуля, умище, конфетка, тихоня, дурашка, Васятка</i>	<i>sunny, cherrie, Robbie</i>
Пейоративне	<i>котяра, баберя, псяюга, холодина, пузан, поплавицина</i>	<i>образина, одержонка, п'янчуга, выпивоха, дурачина, стиляга, пугачёвицина, Васька</i>	<i>drunkard, bastard, baddie, jagster, lovey-dovey</i>

При цьому цікаво виділити таку деталь, що у слов'янських мовах валентність зменшувально-пестливих суфіксів розповсюджується не лише на клас іменників, а й на інші класи самостійних частин мови. Так, неможливо собі уявити наявність зменшувально-пестливих чи, взагалі, оцінних суфіксів у англійському прикметнику (пор. в укр. *біднесенький* чи в рос. *тяжеленный*) чи, навіть, дієслові – риса, притаманна лише слов'янським мовам (*кушатики, спатки*).

До другої групи відносяться слова, емоційність яких не є передбаченою особливими афіксами, а супроводжує значення слова (*золото; тюфяк; honey*).

Нерозривно із сферою емоцій пов'язана реалізація експресивної та оцінної складових конотацій.

У прояві оцінної модальності, яка є “зв'язком, що встановлюється між ціннісною орієнтацією людини, що говорить або слухає, і реалією, що позначається (вірніше – певною властивістю цієї реалії) та оцінюється за якоюсь основою (емоційною, етичною, утилітарною)” [8, с. 22-23], завжди реалізується суб'єктивне ставлення людини, що говорить, а отже, ця оцінка буде фактом емоційної сфери. Однак під час структурного аналізу лексеми важливо розрізнити оцінку та характеристику. Слова типу *уразливий, жвавий* за змістом лексичного значення є словами, що характеризують, а не оцінюють, тому що вони споконвічно містять у структурі сукупності лексичних значень характеристику, тобто об'єктивну ознаку явищ

навколишньої дійсності. У той час як оцінка є елементом емоційної сфери і суб'єктивності у процесі, її реалізації не запобігти.

За твердженням Т. О. Графовой, “реалізація емоційного потенціалу оцінної номінативної одиниці є одним із найбільш універсальних та діючих мовних механізмів утворення експресивності мовлення: під час вибору емотивно-оцінної номінації притаманний їй емотивно-оцінний зміст розповсюджується на весь вислів, роблячи його експресивним” [6, с. 9].

Шляхами реалізації оцінної складової конотації на морфемному рівні можуть виступати певні афікси (*здоровань*), на лексико-фразеологічному – оцінні фразеологізми (*сім п'ятниць на тиждень*), на граматико-синтаксичному – оцінні конструкції (*всім пирогам туріг*). Окремо виділяється прошарок переносних значень слів (*не дівчина, а золото*).

Цікаво, що оцінність може розвинути і у дейктичних одиниць (наприклад, займенників) – *це було щось* (пор. з рос. *это было что-то с чем-то...* і неможливість виникнення подібної конструкції в англійській мові).

Ще однією конотативною ознакою, що тісно стикається з емотивністю та оцінністю, є експресивність, або експресивна складова конотації, тобто “інформація про емоційне відношення людини, що говорить (зазвичай позитивне чи негативне), до тієї властивості денотата, про яку повідомляє експресивне слово (інформація про цю властивість складає його внутрішній зміст)” [9, с. 16].

При досягненні експресивного ефекту реалізується “потенційна властивість слова позначати не лише дію, явище, предмет, ознаку, але й характер її прояву, її якісно-кількісні властивості, що є зумовленими експресією самого явища, дії, об'єкта чи особи” [10, с. 129]. Тобто незвичайність факту об'єктивної реальності, його “невідповідність” стереотипам, що сформувалися в суспільній свідомості, породжує в свою чергу експресію, в основі якої лежить знана невідповідність мовленнєвих засобів мовним стандартам, тобто найбільш регулярним сталим моделям.

При диференціації мети уживання слів, що містять в собі оцінку чи експресію, можна відзначити, що, використовуючи конотеми з більш вираженою оцінною складовою, автор висловлювання має на меті “зорієнтувати реципієнта у певній життєвій колізії або у деякій ситуації, що мислиться абстрактно, причому таким чином, щоб останній прийняв (або принаймні – прийняв до уваги) точку зору автора мовлення як суб'єктивну. Експресивно забарвлені висловлювання переслідують іншу мету: вони утворюються для того, щоб впливати на реципієнта емотивно, з суб'єктивних позицій – передати особисту думку автора мовлення, підсилюючи оцінку оцінкою ж деяких “подроблиць” у самому об'єкті, що позначається” [8, с. 32].

При порівнянні ступеня інтенсивності реалізації експресивної складової конотації в українській, російській та англійській мовах стає очевидним той факт, що у слов'янських мовах експресія може бути виражена на морфемному рівні (*здрасте; инфэкция*) і практично не може бути виражена в англійській. На морфемному рівні, який співвідноситься з процесом словотвору і в якому експресивні засоби утворюються на базі існуючих моделей, ступінь експресії більш відчутна у слов'янських мовах (*ішачити; окрыситься*). В англійській мові цей ступінь є менш помітним завдяки більшій продуктивності конверсії, а не афіксації. Причому спостерігається невідповідність у референтному векторі (напр.: *to rat* – не виконувати обіцянок чи доносити на своїх; в рос. жаргоні *крысить* – красти у своїх) або відсутність корелятивів з відповідними деривативними ядрами (*to fox* – заплутувати сліди, вводити в оману; і відсутність кореляту з деривативним ядром “лисиця” в українській чи російській мовах).

На синтаксичному рівні експресія досягається шляхом зміни синтаксичних зв'язків слів і зустрічається, головним чином, у творах художньої літератури.

На лексичному рівні спостерігаємо експресію, яка є закладеною у семантиці слова і яка може мати як узуальний, так і оказіональний характер: *сюсюка, балаболка, ні бе ні ме; ни то ни сё; alma mater*. Цей факт підтверджується тим, що “клас експресивних одиниць не має чітких меж і може постійно поповнюватись нейтральними знаками в особливих умовах їх вживання [9, с. 16-17].

Висновки. Таким чином, емоційний вектор відіграє суттєву роль в утворенні конотативних значень, а саме з найбільш вираженими оцінною чи експресивною складовими. Найбільш точна передача лексичних одиниць з конотаціями подібного характеру є важливим моментом збереження особливої стилістики контексту, в якому вони уживаються в процесі перекладу. А самі одиниці є складним та водночас цікавим полем для дослідження та порівняння при вивченні споріднених та неспоріднених мов.

Література:

1. Тулина Т. А. Роль коннотативного компонента в обеспечении семантической связанности слов // Системные семантические связи языковых единиц. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1992. – С. 79-86.
2. Тараненко А. А. Языковая семантика в её динамических аспектах / АН УССР. Ин-т языковедения им. Потебни; Отв. ред. Л. С. Паламарчук. – Киев: Наук. думка, 1989. – 256 с.
3. Stern G. Meaning and Change of Meaning with special reference to the English language. – Göteborg: Elanders Boktryckeri Aktiebolag, 1931. – 456 p.
4. Nida E. A. Componential Analysis of Meaning: an introduction to semantic structures. – The Hague, Paris: Mouton, 1975. – 272 p.
5. Ретунская М. С. Английская аксиологическая лексика: Монография. – Нижний Новгород, 1996. – 272 с.
6. Графова Т. А. Роль эмотивной коннотации в семантике слова: Автореф. на соиск. у. с. к. ф. н. – М., 1987. – 22 с.

7. Вежбицка А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики / Пер. с англ. А. Д. Шмелёва. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 272 с. (Язык. Семиотика. Культура. Малая серия.)
8. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики языковых единиц. – М.: Наука, 1986. – 144 с.
9. Селиверстова О. Н. Компонентный анализ многозначных слов. – М.: Наука, 1975. – 240 с.
10. Лукьянова Н. А. Экспрессивная лексика разговорного употребления. – Новосибирск: Наука, 1986. – 230 с.